

# Magyar középkor

## A prédikátorok világa

A középkor vége számos részlettanulmányon és J. Huizinga,<sup>1</sup> meg W. Andreas<sup>2</sup> mesteri összefoglalásain keresztül ma már mint az európai szellemiség egyik legizgalmasabb korszaka áll a szemünk előtt. Zsúfolt és gazdag anyagában egyformán jól tanulmányozhatók egy túlérétt kultúra és egy születő új világ életjelenségei, a hanyatlás lélektana, a málladozó világnézet, formalisztikussá vált vallásosság, erőtlenné finomult vezetőrétegek bomlási tünetei és a feltörekvő nyers erők, laikus mozgalmak, népi ösztönök vajudási görcsei, a haldokló ancien régime és a lappangó forradalom örök színjátéka. De mint minden újra felfedezett korban, itt is túlságosan kísértő a szerencsésen megtalált nézőpontok és fogalmak uralma a valóság felett, kísértő a külföldi analógiák gáttalan alkalmazása. Pedig a magyar fejlődés századok hatástömkelegét egybegyúrva, néha meglepően elmaradtnak, máskor csodálatos egyidejűséggel, önálló törvényeknek engedelmeskedett. A magyar késő középkor a hanyatlás légkörében fejleszti ki a nagy nyugati kultúrákban már régebben uralomra jutott erőket, a prédikáció népiessé válásakor a zárt, skolasztikus, hagyományos formát, a viruló vulgáris irodalmak mellé a nyelvemlékek első kísérleteit és bennük a *devotio moderna* korszerű köntösébe öltözködő archaikus, koraközépkori vallásos érzületet, a másutt már nagyra fejlődött városi civilizáció mellé az első polgárosodás életjelenségeit. Viszont a korakapitalizmus hasonló elevénységgel lüktet a magyar bányákban, mint a nyugati kereskedővárosokban, s a Thurzók csak arányokban, de nem vállalkozó szellemben és modernségben különböznek a Fuggerektől. A középkort képviselő prédikátorokban már ott az újkori vonás: a tökéletes irodalmi tudatosság, a dadogó nyelvemlékek a 16. század elején az európaszerte divatbajött, újkótiikus írásformában jelennek meg; hozzájuk képest a még felbukkanó gyönyörű humanista díszkéziratok az elmaradtak, egy tegnapi stílus emlékét őrzik. Új

<sup>1</sup> Herbst des Mittelalters. Első holland kiadás 1919, harmadik német kiadás 1930.

<sup>2</sup> Deutschland vor der Reformation. Első kiadás 1932, második 1934.



és régi, elvirágzó és kezdődő keveredik itt is, mint másutt, a középkor őszében, csak éppen logikátlanabban, megcsúfolva a fejlődés egyenes vonalát, váratlan tünetekben bukkantva elő a korszerűséget.

A stílusegyvelegnek latinnyelvű prédikátoraink a legjobb példái. Történetileg szabályosan beletartoznak abba a filozófiai kézikönyvek<sup>3</sup> által számon tartott fejlődésbe, mely a teremő ihletről elfeledkezve és a nagyszabású szintézisekről lemondva, megelégszik az átszármaztatott anyag kompendiumszerű összefoglalásával, gyakorlati útmutató kézikönyvekkel, formában is szigorúan alkalmazkodva a számtalan esetben kipróbált és kizárólagos rangra emelt módszerhez. Petrus Lombardus enciklopédikus beállítottsága és Abelard „sic et non“ metódusa uralkodó a kézikönyvek, prédikációs gyűjtemények, hitbeli summák hosszú sorában, amelybe szakmabeli tudatossággal illeszkednek be Magyarországi Mihály, Temezvári Pelbárt, Laskai Ozsvát művei is. Nemcsak a vallás és hagyomány őrzői, hanem a tudós gyakorlaté is, a kialakult főiskolai rendszerességé, legalább annyira, mint egy mai egyetemi professzor. De ugyanakkor írástudók is, a művész eredetiségre, egyéni színezetre törekvésével, szeszélyével s kedvteléseivel és az írói rend méltóságérzetével, az íróprimadonnák elkényeztetettségével. Ha Kapisztrán János és magyar barátai levelezését olvassuk,<sup>4</sup> lehetetlen fel nem figyelni rá, a kétségtelen vallási igény mellett mennyire divat kérdése is a nagyszerű prédikátor meghallgatása, hogy törik magukat király, főnemesek, városok és az egyszerű nép, hogy náluk vendégszereplésre megnyerjék, mennyire hasonlít helyzete a későbbi divatos humanistáéhoz, Erasmuséhoz például, vagy a mai népszerű felolvasóéhoz. „Attamen non modicum animum nostrum id turbando molestavit, ut quia in aliis vestris litteris ceteris datis vestrum conspeximus cynographum, quod nobis destinatis, ignoramus quare re, fuit denegatum“<sup>5</sup> (Lelkünket nem kevésbé megháborította, hogy míg másokhoz intézett leveleidben a te kezédirását láthattuk, addig nem tudjuk mi okból, tőlünk ez megtagadtatott.) — panaszkodik Széchenyi László nógrádi és honti főispán, hogy a másoknak küldött sajátkezü írásból néki nem jutott. Az országnagyok, élükön Hunyadi Jánossal, a nagy tudósnek kijáró bókokkal köszöntik invitáló leveleikben: „semper magno desiderio optavimus et audire te docentem et iocunda tua conversatione perfrui“<sup>6</sup>. (Mindig vágyakoztunk hallani tanításodat és élvezni kellemes társalgásodat.) Akik hívják, biztosítják, hogy elegendő hallgatóról fognak gondoskodni,<sup>7</sup> rendes és

<sup>3</sup> V. ö. Martin Grabmann: Die Geschichte der scholastischen Methode. I—II. 1909—11.

<sup>4</sup> Kapisztrán levelezése a magyarokkal. 1444—1456. Közli: Pettkó Béla, 1901.

<sup>5</sup> I. m. 15. l.

<sup>6</sup> U. o. 20. l.

<sup>7</sup> U. o. 25. l.



szép pulpitust bocsátanak majd rendelkezésére.<sup>8</sup> Annál megkapóbb azután a külsőségeken átütő csodavárás és áhítatos bizakodás a prédikációk isteni erejében a hitetlenség s a török veszedelem ellen.

Az esztétikai érdeklődés csap át vallásos áhítatba, az úri kedvtelés népi fanatizmusba, amint a hallgatóság köre kiszélesedik, de magában a felsőbb rétegekben is. A prédikátor maga féltékeny a tudományára, csak latinul beszél, de a tömeget akarja megnyerni. Kapisztránért tolmács segítségével lelkesednek az ezerek, Pelbárt elvont papi segédkönyvül szánt írásai színes példáikon keresztül bekerülnek a mindennapi használatba. Anyaggyűjtésében semmi tekintettel nincs a hallgatókra; számtalan idézete elmondva elképzelhetetlenül súlyos lehetett. Másfelől viszont százféle eszközt ragad meg, hogy hallgatói figyelmébe férközzön, szabályos utasításokat dolgoz ki az érdeklődés felkeltésére. Módszere tudományos, célja művészi, együtt: minél hatásosabb szolgálata az isteni igéknek. A készenkapott eszközökbe mennyi önállóságot tud bevinni! A kortárs német prédikátoroktól sem függ olyan mértékben, mint ahogy Thienemann értékes, úttörő jelentőségű forrástanulmányából<sup>9</sup> látszik. Idézi őket és illusztratív anyagot átvesz tőlük, csakúgy mint rengeteg régebbi forrásától, de a tulajdonképeni beszédek alig rokonok. Az egyik fő kortársnál, a meissenai Meffretnél<sup>10</sup> a külső beosztás és az idézőmód hasonló, ám a Pelbártnál elmaradhatatlan skolasztikus felosztás hiányzik, de ugyanúgy a személyesebb hangok is. Beszédei rövidebbek, szárazabbak, áttekinthetőbbek; párbeszédeket, amelyek magyar társának a művét oly sűrűn élénkítik és dramatizálják, nem sző beléjük. Egy másiknál, a bécsi Johannes Nidernél<sup>11</sup> megtaláljuk a divisiót, de egyszerűbb formában, filozófiai terminus technikusok nélkül; csak primo, secundo, tertio, míg Pelbárt a legszőrőszálhasogatóbb skolasztikus viszonyítások szerint osztályoz. A beszédek még rövidebbek és tényekre szorítkozóbbak, mint Meffretnél; míg Pelbárt részletezése néha, például a passio leírásában óriásra dagad. Kevés az idézet és főleg kevés a példa, ami Pelbártnak oly kedvenc szórakozása. A bécsi egyetem befolyása kétségtelen, de korántsem hoz függést létre; szellemi ösztönzésén felbuzdulva, prédikátoraink önállóan fejtik ki tehetségüket.

A papi-tudós öntudat a mindig újra felcsendülő alaphang a magyar gyűjteményekben. A kéziratban maradt és csak Szilády Áron által kiadott *Sermones Dominicales*<sup>12</sup> szerzői éppenúgy aláhúzzák a prédikátor jelentőségét, mint Pelbárt vagy Laskai Ozsvát számtalan kiadásban megjelent művei; mindnyájan a papi testület okulására

<sup>8</sup> U. o. 42. l.

<sup>9</sup> Temesvári Pelbárt német kortársai. E. Ph. K. 1920, 54—61. l.

<sup>10</sup> *Sermones de tempore et de sanctis.* (H. é. és ny. nélkül.)

<sup>11</sup> *Sermones totius anni de tempore et de sanctis cum quadragesimali.* (H. é. és ny. nélkül.)

<sup>12</sup> *Sermones Dominicales.* I—II. 1910.



szánják beszédeiket. A jó prédikátor tulajdonságait meg-megvitatják. „In praedicatore debet esse facilis et plana praedicatio, hoc est, verba praedicatoris debent esse facilia et plana ad intelligendum“, — mondja az egyik Szilády-féle kódex.<sup>13</sup> (A prédikátorban legyen könnyű és világos ékesszólás, azaz a szavai legyenek könnyen és világosan érthetők.) „In praedicatore vero debet esse cognitio illuminans et praedicatio informans.“<sup>14</sup> (A prédikátorban legyen megvilágosító tudomány és tartalmas ékesszólás.) Michael de Hungaria megkívánja, hogy a prédikátor bölcsen alkalmazkodó legyen beszédében. „Praedicator debet esse prudens servus. Unde non est prudentia servire regi et gracioni de consimilibus cibis. Praedicator ergo debet ministrare populo secundo eorum status et conditiones.“<sup>15</sup> (A prédikátor legyen bölcs szolga. S mert a bölcsesség ellen való, királyt és poroszlót egyforma étellel ellátni, a prédikátor is a népet annak viszonyai és körülményei szerint lássa el.) Laskai Ozsvát a *Gemma Fidei* utolsó beszédében a prédikáció tárgyait, a prédikátor kötelességét összegezi. (De quibus praedicatio fieri debeat.) A prédikációknak szólniok kell a bűnökről, hogy megutáltassák, a jóról, hogy követésre buzdítsanak, az örök bűnhődésről, hogy elriasszanak és az égi dicsőségről, hogy vágyat támasszanak.

A gyűjteményekhez írott előszavak teljes tudatossággal határozzák meg az írói célzatot. Pelbárt a *Sermones de Sanctis* prologusában elmondja, hogy a prédikátorok hasznára és a nép épülésére állította össze gyűjteményét; igéri, (ha nem is tartja meg), hogy az egyszerűbb nép kedvéért egyszerűbb nyelven fog szólni. Több beszédet ad ugyanarra az ünnepre, hogy a prédikátorok évente más és más mond hassanak. Még a skolasztikus következtetéseket is elengedhetőnek mondja, ahol a nép nem értené meg, „sed sensus earum simpliciter prosequendus est“.<sup>16</sup> A *Stellarium* előszavában is hangsúlyozza, hogy az egyszerűbb prédikátorok igényeihez alkalmazkodott. Mindamellet az egész művet Mária dicsőségére „elegantissime“ szerette volna megírni.<sup>17</sup> Mert a jó prédikációnak a hasznosat a széppel, művészivel kell egyesíteni. Kedvesen mondja a *Sermones Dominicales* egyik szerzője: „Debemus etiam proficere in sapientia i. e. in sapia scientia vulgo Izes tudomanba“.<sup>18</sup> Laskai egyenesen a horatiusi „Omne tulit punctum“-ra hivatkozik; hasznosság és édesség keveredjen a beszédben, hogy a hallgatóság figyelmes és tanulékony legyen.<sup>19</sup>

A hasznos természetesen az isteni szolgálat. A tudós minél töb-

<sup>13</sup> I. m. I. 3. l.

<sup>14</sup> U. o. 35. l.

<sup>15</sup> M. M. *Sermones tredecim universales*, 6. L.

<sup>16</sup> T. P.: *Serm. de sanctis*, prologus.

<sup>17</sup> T. P.: *Stellarium*, kolophon.

<sup>18</sup> I. m. I. 217. l.

<sup>19</sup> L. O.: *Quadragesimale Gemma fidei*, prologus.



bet akar tudni, az író minél szebben írni, hogy értékben gyarapodva, méltóbban és hathatósabban képviselje a mindenekfelett való vallá-  
sosságot. Nem vezetheti üres hiúság, vagy éppen földi haszon; ha  
vannak ilyenek, bizonyára nem ők lesznek a kiválasztottak. „Non  
debetur aureola... docenti vel praedicanti propter vanam gloriam,  
aut propter luctum temporale.”<sup>20</sup> (A hiú dicsőségért vagy anyagi  
haszonért tanítónak, prédikálónak nem jár ki az üdvösség koro-  
nája.) Az igazi prédikátor azért képezi magát tudósabbá, hogy meg-  
közelíthesse Istent. Ahogy Mária tökéletességéhez hozzátartozik a  
szépség mellett a tudás is, a prédikátori erényhez az ékesszólás mel-  
lett a tökéletes jártasság a skolasztikus tudományokban. Így válik  
újából, keresztyéni módon igazzá az antik bölcsök önérzetese tétéle:  
csak az elmélkedő élet emberhez méltó és biztosítja a boldogságot.  
„Penso equidem: quia dicente Petro Ravennate. Si paradisus est in  
terris vitae praesentis: non invenitur nisi in claustris vel schola  
divini praedulcis amoris. Solus quique (ut dictat etiam Bernardus  
in suo cantico) expertus novit credere quam dulce sit Jesum dili-  
gere.”<sup>21</sup> (Bizony én is Ravennai Péter mondása szerint gondolko-  
dom: A földi életben paradicsom csak a kolostorban vagy az édes  
isteni szeretet iskolájában található. Mert (ahogy Szent Bernát is  
mondja énekében) csak a tudományban jártas tanulta meg, milyen  
édes dolog Jézust szeretni.)

Expertus-nak lenni a buzgó prédikátor eszménye. Jártasnak a  
teológiai tudományokban és találékonynak a skolasztikus módsze-  
rek kezelésében. Az új gondolatokra törekvés helyett ismeret-  
anyagának szédületes kiterjesztésében, az emlékezet bravúrjai-  
ban éli ki ambícióját és a változatok játékában mutatja meg  
teremtő erejét. A hírhedt skolasztikus részletezéssel sem tesz mást,  
mint új, meg új feladatok elé állítja logikai érzékét, képzeletét  
és gondolkodása termékenységét. A tökéletesség az ő eszmevilágá-  
ban szépség és erkölcs területén egyaránt valamely kánon betöltése,  
részletek halmozásával igazolása a már eleve elfogadott eszménynek.  
Mária szépségét Pelbárt a „doctores phisonomicae artis” szabályai  
szerint írja le, az elvi úton kikövetkeztetett legszebbet idézi fel lel-  
kes jelzőivel; és a jelzőkben nem fukarkodhat, bármilyen általános  
és ismert is a vonás, amit megragadni akar. A modern érzület, amely  
a kiadatlant keresi, alig érti meg ezt a lendületet, hallatlan szellemi  
erőfeszítést, amellyel a középkori lélek az ismertet aknázza ki, vége-  
érhetetlen idézetekben, lankadatlan felsorolásokban. Egy-egy beszéd  
elején a téma felosztása már megjelöli a váltakozó nézőpontokat,  
amelyeket a beszéd majd megvalósít. A felfedezés öröme villant  
fel új meg új árnyalatot pl. a feltámadásban, külön-külön megtár-  
gyalja vigasztaló, felséges, édes voltát, idejét, lefolyását, igazságát,  
bizonyosságát, szükségét, és így tovább, kifogyhatatlanul. Milyen

<sup>20</sup> T. P.: Serm. de sanctis, pars aest. 115. J.

<sup>21</sup> T. P.: Rosarium, lib. III. prologus.



gazdag színező lehetősége van a tekintélyek felsorolásában (per autoritates), az észokok előszámlálásában (per rationes) és a rokon példák és jelenségek megtalálásában (per exempla et similitudines). Milyen jóleső sokoldalúságot jelent, hogy minden bibliai történést ténybelileg és morális értelemben is meg lehet vitatni, váratlan és rejtett jelentéseit megkeresni, a látszatra legegyszerűbbnek is erkölcsi és metafizikai távlatot adni. Krisztus a kereszten azért hajtotta le a fejét, hogy meghallgassa kéréseinket, hogy csókra nyujtsa felénk az arcát, hogy ránézzen azokra, akiket szeret és így tovább.

Vajjon csakugyan üres moralizálást és terméketlen logikai játékot kell látnunk ebben a késő skolasztikus gyakorlatban? Nem, valódi szenvedélyt és teljes tudatossággal alkalmazott művészi eszközöket. Az élelművészek a díszítmény szerepét játsszák, az egyidejű flamboyant stílus irodalmi párjaként. Nem is jelentkeznek mindig egyforma bőségben; a rendes prédikációban néhány alapsémában ismétlődnek. Burjánzásuk akkor kezdődik, amikor a felfokozottságot kell éreztetni, az elragadtatott hangulatot, a különleges ünnepélyességet. Céljuk és hatásuk a fokozás, kiemelés a mindennapiságból, a megszokottból, a megrendültség állapotának közlése. A Krisztus főhajtásáról főntebb idézett részlet olyan beszédből való, amelynek jellemző címe: „De exaltatione Sanctae Crucis.” Felmagasztalásról, hódolásról van szó, ezért emeli fel a hangját a prédikátor, aki teljesen józan, sőt triviális is tudott lenni egyéb beszédekben; felemeli hangját, megfeszíti szellemét, nagyszerű ábrándokba, ékítményekbe foglalja témáját. Innen van, hogy a legnagyobb lelki élményt jelentő mozzanatoknál, a jézusi születés, halál, feltámadás részletezésénél válik a modora igazán skolasztikussá; a hallgatóságot el kell szédíteni a rázuhanó eszmékkel, nem szabad időt engedni a felocsúdasra, a kézzelfogható dolgok világába visszazökkenésre. Gyönyörű valószínűtlenségek záporával kell megpuhítani a lelkeket a végső rejtélyek befogadására; értelmi mágiával kilobbantani az áhítatot és a hívő szenvedélyt, a lelki erők mozgósításával elérni a kegyelem állapotát. A skolasztikus modor a lelki gyakorlat egy fajtája; fogalmi szemléltetéssel, felkorbácsolása érzelmeknek és indulatoknak, bűnbánatnak és megigazulásnak. Egyúttal himnusz és hódolat a magasabbrendűség előtt. Sehol olyan bőségben és végletes kiélezettségben nem jelentkeznek a skolasztikus túlzások, mint a *Stellarium*-ban, e Mária dicsőítésére szentelt műben; raffináltan esiszolt drágakövekként illeszkednek be csillagkoronájába. Az „elegantissime” határozója ezt a felajzott írói célkitűzést jelzi; mint a Miasszonyunk bohócának a zsonglörködéssel, úgy kell a tudós prédikátornak a legmerészebb mesterkedéseivel kedvében járni a Szűzanyának. És elbűvölni a híveket, hogy szinte testi szemükkel lássák ragyogását, örvendjenek tökéletességén, zokogva, összetörten éljék át tragédiáját és félig önkívületben forduljanak végül hozzá könyörgéseikkel. A fejtegető prédikátor maga is eksztázisban kiált olvasóihoz: „O igitur omnes fideles animae: omnes devoto corde



existentes: unumquemque vestrum convenio: omnibus clamo: et utinam clamor meus omnium resonet in auribus. Salutate, salutate, salutate humiliter: devote et frequente beatam virginem. Salutate virgines: salutate coniugati: viduae et pauperes et divites: magni et parvuli: adulti: iuvenes et senes: omnes quoque cuiuscunque conditionis peccatores et iusti: scientes quantam propter eam gratiam habebitis in praesenti, et gloriam in futuro praestante domino.“<sup>22</sup> (Ó, tehát hívő lelkek, alázatos szívek, mindnyájatokhoz folyamodom, mind-egyitekhez kiáltok és bár csak kiáltásom visszhangozna fületekben. Dicsérjétek, dicsérjétek, alázatosan és odaadóan és gyakorta dicsérjétek a szent szűzet! Dicsérjétek ti szűzek, dicsérjétek házasok, özvegyek, szegények és gazdagok, nagyok és kicsinyek, felnőttek, ifjak és vének; dicsérjétek mindenrendűek, vétkesek és igazak; tudván, hogy ezért nagy kegyelemben lesz részetek most és dicsőségben egykoron az Ur jóvoltából.)

Magyarországi Mihály sem véletlenül vitatja meg Jézus kínszenvedésénél, miért nyitották meg lándzsadöféssel az oldalát a halál után és nem előtte, s ha már meghalt, ki érezte a fájdalmát. Krisztus nem, mert már nem élt, az angyalok sem, mert érzéketlenek, a tanítványok sem, mert hitük a mesterük halálakor megrendült, így kevésbé szerették és kevésbé éreztek, a zsidók sem, mert azok a halálnak is örültek, az ördög sem, aki a gyilkolásra buzdította őket. Ki szenvedett hát? Senki más, mint Mária, akinek a lelkét járta át a lándzsa és átérezte az új seb fájdalmát.<sup>23</sup> A hallgatók lelkét járja át ez a részletezés, a figyelmük nem szökhet el, a prédikátor látszólag szenttelen fejtegetéseinek keresztül odaláncolódtak a borzalomhoz; végül az egyetlen lehetséges megoldással kielégül a kíváncsiság és felszabadul a részvét, az együttérzés a mártír anyával.

Természetesen a skolasztikus apparátus, az értelmén át hódító lendület elsősorban a tudósabb, képzetesebb rétegnek szól. A prédikátorok képességére és tetszésére van bízva, hogy mennyit tartanak belőle meghagyandónak, amikor a szélesebb hallgatósághoz, a néphez fordulnak. Az előszavak utasításai elárulják, milyen fejlett mesterségbeli tudatossággal van dolgunk. „Ubi tamen pro plebis simplicitate videbitur non expedire ipsas conclusiones proponere in forma descripta: dimittendae sunt: sed sensus earum simpliciter prosequendus est.“<sup>24</sup> (Ahol a nép egyszerűsége folytán nem látszik célravezetőnek magukat a következtetéseket a leírt formában előadni, elhagyandók; de az értelmüket egyszerű szavakkal meg kell magyarázni.) De ugyanaz a tudatosság számontartja a népszerű eszközöket is, amelyekkel a tömegeket lehet meghódítani és lekötni. Az évszázadok óta emlékezetbe rögződött vallásos anyagot különleges művészettel kellett nekik megújítani, alkalmazni az emberi lélek mélyén örökké lappangó

<sup>22</sup> T. P.: Stellarium, lib. I, pars IV, art. III, cap. IV.

<sup>23</sup> M. M. Serm. univ. 9. C.

<sup>24</sup> T. P.: Serm. de sanctis, prologus.



indulatokhoz és a korukban ébredező mohósághoz, amely a szélsőséges, nyersebb hatásokat, az idegek rázkódtatását kívánta meg, egyszerűen élvezte a képzelet lobogását és a betörő trivialitást. A népnek keveset, majdnem semmit sem jelentenek az elvontságok, látni akar, még pedig kíváncsian, borzongásra készen, minél izgalmasabb képeket látni; a szent történetekben is a színjátékra szomjazik. Színjátékra, sőt valódi képekre; a templomok falait benépesítő ábrázolásokat a prédikátor sem hagyhatja ki fegyvertárából. Pelbárt tökéletes lélektani érzékkel adja meg utasításait a passiók szemléltetésére. „Item de sermone faciendo in magna sexta feria cum cerimonia devotae repraesentationis passionis christi: nota memorialem signaturam procedendi.“ (A nagypénteki beszédben, Krisztus urunk szenvedését ábrázoló áhítatos szertartásnál jegyezd meg az előadás emlékeztető jelzéseit.) A pap az „O, crux ave spes unica“ imádkozásakor mutasson rá a kereszt véres fájára, mert az ilyen szemléltetés megindítja a szíveket. Amikor továbbhalad, s eljut Jézus és Mária búcsújához, mutasson fel erről a szomorú jelenetről képeket, ugyanígy az ostromtatásról is, „poteris alteram compunctionem populi facere in flagellatione christi per imaginem convenientem.“ (Krisztus megvesszőzésénél újból felkeltheted a nép izgalmát, ha megfelelő képet mutatsz fel.) Az evangéliumi történetbe, hogy a tudósabbakat is kielégítse, közbeiktathat néhány skolasztikus problémát is. Az „Ecce homo“ passzusnál mutassa fel a megköötözött Krisztus képét. Végül a keresztfrefeszítésről és az elkövetkezőkről beszéljen, „prout deus dederit“.<sup>25</sup>

A prédikátorok tehetségének csakugyan próbaköve a passió előadása. A kéthasábos, aprószédésű, rövidítésekkel telezsúfolt ösnyomtatvány szövegekben 15—20 lapot elfoglalnak a szent halálról szóló beszédek; jóval hosszabbak a többiekénél, órákhosszat sodorták magukkal a gyötrődő, izguló hallgatóságot. Tetőpontjaik az anya és a fiú találkozása, a kínszenvedés és Mária siralma. A cél a szemléletességtétel, az érzékeltetés, nem csupán valóságos képek, hanem a felidéző mondatok, a stilus művészete által. Az örökegyforma téma bámulatos egyéni változatosságban jelenik meg; a találkozást költött párbeszédnek festik tragikussá, a gyermekét féltő anya szenvedélyes kitörései valóságos kis drámák, a Fiú nyugtató szavaival, a közbeszólók gyászos kórusával. A kínoztatás vértől bíboros színeivel, kegyetlen részleteivel a hallgatók megdöbbenésére és borzalomvágyára apellál. A gyászolás, a szaggatott, ritmikus prózába szedett planctus, végül felszabadítja a fájdalmat, zokogó részvétben oldja fel a feszültséget. És az izgalmas eseményeknek, drámai helyzeteknek, feltörő lírai panaszoknak végig szuggesztív erejű tolmácsolója a prédikátor; hallgatóit meg-megrohamozza érzelmes szólamaival, amelyek a szónoki fokozás minden erényével ékesek; nyomatékos

<sup>25</sup> U. o.: pars hyem, végén. Idézi Pásztor Lajos is: T. P. és L. O. az egyházi és világi pályáról. Regnum, 1937. 144. l.



ismétlései, felkiáltásai, lendülete, pátosza ellenállhatatlanok.

A *Sermones Dominicales* egyik névtelen szerzője (Szt. Bernát nyomán) Máriával beszélgeti el Jézus halálát; Szt. Bernát aggodalmas kérdései verik fel a gyötrelmes anyai emlékezést, a nehezen kiszakadó számotadást az átéletekről.<sup>26</sup> Laskai Ozsvát hosszas részletezés után felzaklatott lélekkel Máriát aposztrofálja: „O, Maria mater domini vide filium quomodo voluit se inter clavos vide fletem vide sanguine defluentem vide toto corpore cruentatum... O mors amara o passio dura. O afflictio dura quomodo crucias dominum nostrum.”<sup>27</sup> (Ó, Mária, Úr anyja, nézd, hogyan szánta magát szegek közé fiad, nézd, hogy sír, hogy folyik a vére és lesz vértől mocskos a teste... Ó, keserves halál, ó, kegyetlen szenvedés, ó, kegyetlen fájdalom, mi módon kínozkod a mi urunkat.) Másik passio-beszédében a drámai színhelyre (theatrum) ragadja el hallgatóit és izgatott képsorozatot vetít szemek elé. Jertek, királyok, katonák, mindenféle rangúak, jertek, vonuljatok ki és nézzétek őt. Nézzétek Máriát, hogyan siratja a fiát. Mert amidőn elfogták őt, összeszaladt a nép, harsogtak a kürtök, ordítottak az emberek. A Szűzanya aggódva kérdezte Jánost és Magdolnát, mit jelent ez a lárma. Mikor megtudta, összetört szívvel kérte, vezessék az útra, ahol halálba hurcolt fiával még egyszer találkozhat. Egymás karjaiba rohantak és a sokaság isteni intésre megállott és türelmesen várta, hogy búcsút vegyenek egymástól. Az anya pedig így szólt: „Ó, drága Jézusom, ki bántott így téged, miért tették ezt veled? Hová lett szent szakállad, szent hajad? A kevés, ami megmaradt, vérrel teli és szép orcád beszennyezték a köpések. Engedd, édes fiam, Jézus, hogy letöröljem, engedd, szerettem, hogy levegyem a töviseket fejedről.” Ő pedig válaszolt: „Hallgass el, kedves anyám, ne keserítsd fiad szívét, úgysis elég a keserűségem. Az emberiség üdvéért szenvedek, hagyd hát, drága anyám, hogy eltűrjem mindezt.” Anyja ekkor fennszóval kiáltott: „Jeruzsálem leányai, jertek és sirassátok velem szeretett fiamat. Ime, a dicső prédikátort kínokkal alázták meg, a legnagyobb prófétát megcsúfolták. Ime az Isten fia anyja szemeláttára fog gyalázatos halált halni a kereszten.” Így sírt Mária és vele zokogtak az asszonyok.<sup>28</sup>

A passion kívül a végítélet kínálja a hálás alkalmakat a színek fokozására. Pelbárt kifogyhatatlan a pokol rémségeinek festésében,<sup>29</sup> Laskai Ozsvát az elítéltek mentegetőző kiáltásait, az angyalok és szentek lesújtó válaszait egész kis filozófiai drámában jeleníti meg. Az egyik bűnös szerint, ő a bűnre való hajlandóságot magával hozta, nem tehet róla. Hazudsz, — csap le rá az ítélet, — nem kényszerítve, szabadon vétkeztél.<sup>30</sup> A másik a kísértésbe vívó gazdagságot vádolja

<sup>26</sup> Serm. Dom. II. 140—152. 1.

<sup>27</sup> L. O.: Gemma fidei, 62.

<sup>28</sup> L. O.: Serm. dom. 47.

<sup>29</sup> T. P.: Serm. de temp. pars pasch. 18.

<sup>30</sup> L. O.: Serm. dom. 88.



a harmadik a szegénységet; de az égi bírók mindenre megfelelnek. Ekkor gyászdalba kezdenek, és megátkozzák ellenállani nem tudott testüket, a lábukat, kezeket, szájukat, melyek bűnbe vitték őket, s most az örök gyötrelembe. És milyen gyötrelembe! A következő beszél tudós aprólékossággal fejtegeti az elkárhozottak kínjait, hosszan kiterjeszkedve a lepra spiritualis tüneteire, amelyek itt a lelkeken úgy ütnek ki, mint az élőkn a lepra corporalis borzalmas ronsolásai. Magyarországi Mihálynál (Eusebius után) a feltámasztott halottak számolnak be túlvilági szenvedéseikről.<sup>31</sup> De más jeleneteknél is szívesen fordul a prédikátor a dramatizálás eszközéhez. Mária Magdolnát Pelbártnál így szólíttatja Jézus: „O anima christiana... o anima peccatrix... o infelix et misera anima... O stulta... o immunda anima recognosce te et tua pericula... O anima dilecta revertere nunc a peccatis. En omnia peccata tibi penitenti remitto. O preciosa anima noli te perdere. En dulciter te invito ulcisci dissimulo, te in gratiam suscipio et celesti gloria remunerabo.”<sup>32</sup> (Ő keresztényi lélek... ő bűnös lélek... ő boldogtalan és szomorú lélek... ő, balga... ő, tisztátalan lélek... ismerd meg magad és a veszedelmeket körülöttes... ő kedves lélek, fordulj el most vétkeidről. Ime, minden vétkeidet megbocsátom neked bűnbánatodért. ő drága lélek, ne szánd magad a kárhozatra. Ime, édes szóval hívlak téged, félreteszem a bosszút, kegyelembe fogadlak és égi dicsőséggel jutalmazlak.) Mire Magdaléna sírva tépte le hiú díszeit és megtért, megbánva bűneit.<sup>32</sup> A *Stellarium*-ban a szent atyák a limbusban drámai tanácsot tartanak, hogyan vegyék rá Istent a Megváltó elküldésére. Gyászban és keserves panaszkodások közt kérdezték egyik a másikat: „Quid amplius faciemus?” Végül négy közbenjárót választanak, Ézsaiást, Jeremiást, Jóbót és Dávidot, kérleljék meg őket az Atyát. Elsősorban Dávid, az ékesszóló, éri el a sikert, akit különben Mihály arkangyal figyelmeztetett, nehogy túlhosszú beszéddel fárasztja a királyok királyát. Minden rendbejön, Isten megígéri fiának elküldését és az atyák örvendezve zengik hálalelküket. Így teremtet eleven és színes jelenetet Pelbárt, „prout humane imaginationis exigit modus”, ahogyan ezt már az emberi képzelet megkívánja, a magáé és a hallgatóké egyaránt.<sup>33</sup>

A dramatizálás mellett másik lényeges eleme a beszédek hatásának: a lírai fordulatok. A prédikátor nemcsak tanítja hallgatóságát és nemcsak a képzeletére apellál; a beszéd egy-egy alkalmas pontján, a végén mindenesetre, felszárnyal a hangja, könyörgő áhítat, szenvedélyes buzdítás, valló bűnbánat tör fel szököárszerűen, megremegtetve a lelkeket. A középkori latin próza gazdag lehetőségeit, hajlékonyságát művészi stilisztaként aknázza ki a szónok; akár az okleveles gyakorlat *cursus*ában, itt is a ritmikus tagolás nyit meg

<sup>31</sup> M. M. Serm. univ. 8.

<sup>32</sup> T. P.: Serm. de sanctis, pars aest. 29. L.

<sup>33</sup> T. P.: Stellarium, lib. I, pars II, art. I, cap. I—III.



váratlan szépségeket. Ismétlődő exclamatiók, drámai megszólítások, melyek a grammatikai hasonlóság, egyforma végződés által külön kifejezőerőt nyernek, bőségben patakzó rokonképzetek, mint egy dallam különféle változatai, hozzák elénk a szörnyűködés, örvendezés, meglepetés, megbotránkozás, ujjongás, félelem indulatait. Előbb idéztem más vonatkozásban Pelbárt kiáltását a hívekhez, hogy ünnepeljék Máriát (*Salutate, salutate...*); rövid, suhogó mondataiból, a hatásos ellentétekből, melyekkel hallgatóit megjelöli (öregek, fiatalok, szegények, gazdagok, bűnösök, igazak stb.), a végső csattanóban kiteljesedő izgalomból az elragadtatott lélek szól és a mesterséget tökéletesen értő művész. Ime, egy másik példa, a haláltánc kedvenc formájának szép, egyéni változata: „*O ergo amatores mundi loquor vobis dicite mihi ubi sunt tot domini et praeclari viri qui leguntur fuisse ante nos; multi imperatores; multi reges in diversis regnis per orbem: multi principes provinciarum multi marchiones; multi duces: multi strenui et milites, multi nobiles quos numerare non sufficimus. Item dicite ubinam sunt multi summi pontifices: episcopi: cardinales: archiepiscopi: praepositi decani et huiusmodi. Sed et dicite ubi sunt doctores et magistri et philosophi... Ecce una omnium sententia quod exterminati et mortui sunt.*“<sup>34</sup> (Ó tehát világ szerelmesei, hozzátok szólok: mondjátok, hol vannak az urak és híresek, akikről olvastuk, hogy előttünk éltek; a sok császár, a sok király a föld külön-különféle országaiban, tartományok fejedelmei, grófok, hadvezérek és vitéz katonák, a sok nemes, akiket elsorolni sem győzünk. Mondjátok hát, hol vannak a pápák, püspökök, kardinálisok, érsekek, prépostok, előljárók és hasonlók. De mondjátok meg azt is, hol vannak a doktorok, magisterek, bölcsek... Ime, egy ítélet érte mindnyájukat: kiirtattak és meghaltak.) Az alázuhogó nevek a végzetet, minden hiúság hasztalanságát idézték kíméletlen kopogásukkal a hallgatók elé. Laskai Ozsvát így méltatlankodik az isteni parancsok megszegőin: „*O, quot sunt homines, qui nec hoc reputant, O quot qui nec hoc confitentur. O quot superstitiosi, o quot mendosi, o quot odiosi, o quot luxuriosi, o quot raptores, o quot iniusti mercatores.*“<sup>35</sup> (Ó, hányan vannak, kik bűnnek sem tartanak ilyesmit, meg sem gyónják. Ó, mily sok a tévelygő, a hazug, a gyűlölködő, a hivalkodó, a ragadozó és a hamisan kereskedő.) Figyeljük meg az egyformán ragozódó és hasonló hangzású szavak egymás mellé sorakozását: a raptores, mercatores nem kerülhetett a második deklinációjú szavak közé csak mögéjük, azokból négy van, ezekből kettő, a mondat egyensúlyát a zárszó jelzője adja meg, elnyújtott ritmusával. Ugyanő az istenségnek így örvendezik: „*O igitur dulcis divinitatis visio. O suavis deitatis fruitio. O ineffabilis trinitatis cognitio: quam admirabilis es, quam beata et desiderabilis es: quam satians et reprensus es, beatificans et superbeatificans, quam beati qui tuo munere*

<sup>34</sup> T. P.: *Serm. de sanctis, pars aest. 97. E.*

<sup>35</sup> L. O.: *Gemma fidei, 70.*



videre merebuntur, quam felices qui tecum fruentur qui te meliorem, vel suaviorem, vel desiderabiliorem nec esse nec excogitari possunt.<sup>36</sup> (Ó mennybelinek ékes látomása, ó istenségnek boldog bírása, ó háromságnak kibeszélhetetlen megismerése, mily csodálatos vagy, mily boldogságos és kíváncs, mily tápláló és betöltő, boldogító és üdvözítő vagy, mily boldogok, kik kegyelmedből majd láthatnak, mily szerencsések, kik majd bírhatnak, kik téged magadnál jobbnak, édesebbnek, kíváncsabbnak még elgondolni sem tudnak.) A misztikus fokozatokra utalás logikai játékkal tagolja a mondat szerkezetét, de még fontosabb a szavak játéka. Világosan látszik a középkori prózának, Szt. Ágoston óta általános stílusigénye, amely elsősorban hangzás és jelentésbeli párhuzamokon építi fel lendületes tirádáit, sokszor csak az első kedvéért keresve meg az utóbbit; hangosan mondásra való szövegek, az o-k, a quam-ok, a quot-ok, a kántáló rigmusok félkábulatba ejtő zsongásával.

A képzeletet foglalkoztató népszerű eszközök a példák is. Sűrű alkalmazásuk mindenestre jellemző a középkor végének ízlésére,<sup>37</sup> a fokozódó világiasságra, amely a szent tárgyban is szórakozást keres, az átlagember erőteljesebb kiszolgálására, amely az e korbeli prédikációk jellemzője. A prédikáció egészében még sem lehet olyan kizárólagos fontosságot tulajdonítani nekik, mint a régebbi filológiai kutatás (Szilády Áron, Katona Lajos) tette a maga tárgytörténeti érdeklődésével. Applikációk csupán, a nemzetközi kincsből tudatosan, legtöbbször megjelölt forrás nyomán ideillesztett ékítmények a beszéd egészen egyéni felépítésű, filozófiailag, vagy művészetileg önálló szerkezetén. Laskai Ozsvát a *Quadragesimale Biga Salutis* kötetben egészen külön függelékként adja a példákat vagy csodákat, teljesen a prédikátor érzékére bízva, hol, mikor akarja azokat elhelyezni. Mindenestre — ajánlja másutt — a prédikátor ne fukarkodjon a nép előtt a példákkal, még ha benne aggodalmak is támadnának igazságuk felől, (praedicatore forte titubante sic realiter fuisse)<sup>38</sup> „Quia absque scientiae scrupulo in sermonibus visa ut visa, audita ut audita, scripta etiam prout scripta plebi sane recitamus intentione dummodo recta et mente devota ad magni dei honorem ac proximi utilitatem.“ (Mert a beszédekben a látottakat, hallottakat és megírtakat minden tudós kételytől mentesen egyszerűen úgy tárjuk a nép elé, ahogy azokat látták, hallották és megírták, persze igaz céllal, áhítatos lélekkel Isten dicsőségére és embertársaink hasznára.) A felhasznált példák ép oly kevésbé bizonyítanak a tulajdonképpeni anyag eredetisége ellen, mint a rengeteg és ugyancsak pontosan megjelölt gondolatidézet, vagy éppen a klasszikusokból vett versillusztrá-

<sup>36</sup> U. o. a kötet végén.

<sup>37</sup> A „Hang zur Anekdote“ divatjára más vonatkozásban I. Helmut Hatzfeld: *Der Geist der Spätgotik in mittelfranzösischen Literaturdenkmälern. Idealistische Neuphilologie. Festschrift für K. Vossler. Heidelberg, 1922.*

<sup>38</sup> L. O.: *Gemma fidei, prologus.*



ciók. A középkori idézés nem kevésbé lelkiismeretes a modern tudományos forráshasználtnál, s éppen úgy független a tulajdonképeni alkotó, formáló munkától, amely csak ezután következik. Az enyém és a másé tudata teljes határozottsággal él az állítólag „személytelen” középkori irodalomban, a továbbvitel erőfeszítése nem kevésbé. Petrus Lombardus: „*Libri sententiarum*”-jának és Pelbárt *Rosarium*-ának nincs több valódi köze egymáshoz, mint két újkori tudományos alkotásnak, amelyek közül az egyik teremtő ösztönzésül szolgált a másiknak. Mennyi önálló és még alapos kivizsgálásra váró munka van az utóbbiban például csak a természettudományi címszavakban is, még ha a *Physiologusok* felhasználásával készültek is, milyen gondolkozási készség a filozófia és teológiai fogalmak tárgyalásában! Nem hiába jegyezte fel az egyik múzeumkönyvtári példányra (RMK III. 792.) egy régi kéz a következő idézetet: „Quod ad materias scholasticas attinet, cum aliter disputari, aliter vero in concione tractari consueverint, meo quidem iudicio solum S. Thomae textum habere satis erit, et siquidem fieri possit Aureum illud Pelbarti Rosarium quod quidem de omnibus tractat, idque summa cum perspicacitate.”<sup>39</sup> (A skolasztikus anyagot más dolog tudományosan megvitatni és megint más beszédekbe beleszőni. Véleményem szerint ehhez elég Szt. Tamás szövege és hacsak lehet Pelbárt ama Rosariuma, amely mindenről szól, hozzá a legnagyobb éleslátással.) A régi hitszónok és idézője még tudták, amiről ma szívesen elfeledkezünk, milyen mélyreható zsenialitásbeli különbségek vannak a rengeteg summa közt; annál büszkébbek lehetünk a magyar gondolkodó és a Doctor Angelicus hízelgő egymásmellé állítására.

Milyen jól megkülönböztethető a három magyar prédikátor arca is! Magyarországi Mihály a legkisebb igényű; egy-egy fogalom, dominus, filius, servit, moritur, stb. köré építi fel egyszerű tagolású beszédeit, rendszeren a szószérinti és átvitt értelem szokásos kettősségét alkalmazza. Szívesen moralizál, kevésbé költői, bár a versidézeteket ő sem veti meg. Kedvenc klasszikusa Cicero. Mindent módjával ad, elvont skolasztikus fejtegetést éppenúgy, mint személyes kitéréseket. Hallgatóihoz a carissimi megszólításon túl alig van közvetlen kapcsolata; modora, stílusa az általános iskolás gyakorlatot mutatja; a legkisebb tehetség a három között, valóban egy a sok közül. Laskai Ozsvát már az igazi író hozzá képest, mondataiban szín van és erő, érdeklődése sokoldalú, tudása gazdag; módszere kifinomult. Beszédei a vallásos kérdések mellett a mindennapi élet problémáit is felölelik, valódi népnevelő. Nemcsak dogmákról és szentekről van mondanivalója, de a gyónás lélektanáról, a babonákról, az elidegenített javak visszaszolgáltatásáról, házasságról, régi és modern időkről. Látni fogjuk, hogy szociális kérdések és a népi vallásos formák iránt neki van legtöbb érzéke. Célkitűzése szerint csak-

<sup>39</sup> Idézve Franciscus Panigarola (1548—1594) ferences prédikátor, majd asti-i püspök „*Rhetorica Ecclesiastica*” (Köln, 1605) c. művéből.



ugyan a hasznosat vegyíti a kellemessel. A legjelentékenyebb kétség-telenül Pelbárt. Enciklopédikus elme és hihetetlen ambíció fűti. Új meg új prédikációsgyűjteményt akar adni és a középkor egész szellemi kincsét magában foglaló summát. Gondja van tudós társaira, az egyszerűbbekre és gondja van a népre. Az elsők kedvéért anyag-halmozó, bölcselő és teológikus, az utóbbiakért játékos, derűs, néha már túlságosan világias. Ha ő ír a házasságról, a szüzesség kérdése lesz erősen megvitatva. A stílusnak tudatos művésze, pazarolja a mesterfogásait. Egy spiritualis hasonlat kedvéért egy helyen egész templomleírást ad, részről-részre megkeresve a lelki párhuzamot;<sup>40</sup> ez a skolasztikus költői tékozlás jellemző egész írói lényére. Fölényes gazdagsággal ontja mondanivalóit, formálja előadását, osztja tudománya mestereként tanácsait. Határozott személyes véleményei, sőt elfogultságai vannak; ítélkezésében nem ismer habozást. Mária-tisztelete a középkor általános áramlatában is megragad intenzitásával, egyéni fűtöttségével, aminthogy személyes fogadalomként, hálából gyógyulásáért születik maga a mű is. Tudományos tekintélye és prédikatori népszerűsége egyformán rögtönérő és hatalmas; számtalan külföldi kiadása és a belőle táplálkozó hazai kódexirodalom bizonyítja egyetemességét. Az elit a mesterének tekinti s az egyszerűbb rétegek is maguk közül valónak; tudós, aki megvalósíthatta mindenkori álmát: meg nem alkuvón, eszményéhez híven válni vezérré.

Nálánál ékesszólóbban senki sem szólt társai között az eszményről. Hallgassuk meg, milyen jellemzést ad az istenszeretetről: „Is mentem ab amore mundi separat, nil aliud sic animum inebriat, nil sic contra tentationes roborat, nil sic ad bonaque stimulat et excitat: ut omne grave et inane leve et suave faciat in quovis homine: dum tamen sentiat veri amoris experimenta. Denique haec est amoris et charitatis gratia ut nunquam excidat: sed in perpetuum maneat in statu patriae. Ubi videbimus deum et amabimus; amabimus et tenebimus: tenebimus et laudabimus sine fine Amen.“<sup>41</sup> (Ez fordítja el elménket a világ szerelmétől, lelkünket semmi más jobban meg nem részegíti, semmi sem erősíti inkább a kísértések ellen, semmi sem ösztökél és hajszol úgy a jóra. Hogy mindent, ami súlyos és semmirevaló az emberben, könnyűvé és édessé tegyen, míg meg nem érzi az igazi szeretet valóságát. Mert végül is ez az irgalom és szeretet kegyelme, hogy sohasem szűnik, hanem megmarad a mennyei állapotában. Ahol majd látni fogjuk Istent és szeretni; szeretni és bírni, bírni és dicsérni örökkön-örökké. Amen.) Aki így tud írni, az beteljesítette a tudós másik örök vágyát is: a művészi önkifejezést.

Természetesen helyel-közzel csupán, mert hiszen a hallgatóság megnyerését célzó eszközök a drámaiságtól az adomáiig és a sze-

<sup>40</sup> T. P.: Serm. de sanctis, pars aest. 104.

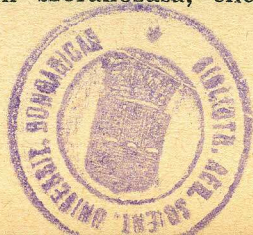
<sup>41</sup> T. P.: Rosarium, lib. III. prologus.



mélyiség spontán lírai megnyilatkozásai csak szórványok a beszédek öncélúan elvont, száraz fejtegetésekkel agyonzsúfolt, félelmes következetességgel és arányokban megépített tömegében, amely, valljuk be, mai ízlésünknek egyszerűen megemészthetetlen. Minden belső rendje mellett is, őserdő ez, csüggesztő és visszariasztó; a korszellem dzsungelje, kolosszális méretű avíttóságok. Az örök modern, emberi úgy viszonylik benne a korszerű-archaikus, iskoláshoz, mint a grammnyi rádium a tonnányi szurokérchez, mégis kisugárzik belőle és megadja értelmét. A középkor mélyebb lelkisége is áttüzel rajtuk, a nagy metafizikai megszállottság, a mindennapok részévé vált misztérium, a bámulatos kiszolgáltatottság egyetlen középponti élménynek. A szűkebb korstílus, a középkorvég tipikus vonásai is jól felismerhetők; egyszóval a beléfectetett rengeteg munka a türelmellen utódok számára sem veszett el teljesen. Világuk elmerült az időben; de a leletek izgalmasak, beszédesek és tanulságosak.

### A hívek világa

A késő középkor legjellegzetesebb szellemi képviselője nálunk is, mint másutt a szerzetes-prédikátor. Az új igénylők, a tömegek felé közvetíti az évszázados dogmatikai, teológiai vizsgálódások kifinomodott eredményeit, egy tudományos elit apróra kidolgozott hagyományát és megújítja, eleven erőként támasztja fel mindezek eszmei és élményalapját: a vallásos hitet. Ne felejtjük el, hogy minden látszólagos egytömbűsége mellett a középkori világnézetnek ugyanúgy szüksége volt az időnkénti ujjíteremtésre, a változott viszonyokhoz alkalmazásra, mint bármelyik újkori vezető elvnek. És mint ez, mint például a szabadság gondolat, szükségszerűen alá volt vetve azoknak a társadalomlélektani törvényszerűségeknél, amelyek az eszme útját szabályozzák, míg a kevés kiválasztottól egyre szélesebb hullámgyűrűn keresztül eljut a tömegekig. A középkorvég valójában a középkor demokratizálódása, egy arisztokratikus kultúra örökségének szétesztése, az a történelem menetében többször ismétlődő folyamat, amikor a színpadra lépő új rétegek megnövekedett igényekkel, erőszakos gyorsasággal iparkodnak hozzáidomulni a szellemi és anyagi hatalom birtokosaihoz, a magasabbrendűnek és utánzásra érdemesnek érzett életformákhoz. Tágabb, szabadabb, gazdagabb színvonal, az előkelőség presztízisével övezett lelki tartalmak keltik fel vágyukat. Hozzáidomulnak a vezetőkhöz és lehetőleg a helyükre is lépnének; a kifelé, felfelé-tekintés, utánzási vágy, mint rendesen, szociális nyugtalansággal is párosul, a polgár irigylí a nemes, a paraszt a polgárt, s már öntudatlan gyűlöli is; akit életmódjában maga fölé emelt, szívesen ledöntené pozíciójából. Egész jóhiszeműen, mert a maga vitalitását érzi az elpuhult formákkal szemben és mert az átvett, eltanultat is méltóbban hiszi megvalósítani a maga módján. A forradalmár nem tagad, — ez a kifáradt birtokbanlevők szórakozása, ellenkezőleg mohón,





friss erővel betölteni akar, végre megvalósítani, ami szerinte eddig elsikkadt. A középkor végén akadhat néhány intellektuális kétkedő, a tömeg mindenáron, kíváncsian, ismeretlen benyomásokra éhesen hinni akar; mámorosan élvezi a maga elkésett középkorát, megköveteli, hogy ellássák dogmatikával, teológiával, misztikával. Ami síma gyakorlat volt és olajos szokás, felvert visszhanggal, felfokozott izgalommal tér vissza, mint a mikrofonokba kiáltott hang; a misztikus elragadtatás kiváltságos élménye most tömegjárvány, az ég a földre száll, a csodák elkeverednek a valósággal, a transzcendens és immanens világ egybeomlik. Mintha a misztériumszínpad hármas, éles tagolása bomlott volna fel; egyetlen színtéren, a maga módján játssza az „urak“ drámáját a nép.

Természetes, hogy az újfajta lelkek felé újfajta közvetítőkre is van szükség; ezt a szerepet töltik be a prédikátor szerzetrendek. A világi papság, a vallás hivatalnokarisztokráciája nem volt alkalmas erre; homo novusok kelletek. Ismeretes a féltékenység, amellyel tevékenységüket a papság kísérte; prédikálást tiltó rendelkezések, egyéni torzsalkodások, akadályok, félreértések tömegén keresztül fokról-fokra vívták ki végső győzelmüket. A társadalmi változások idegessége ugyanúgy belejátszott a védekezésbe, mint a szokatlantól, a vallásos hagyományok eltorzulásától való félelem. A szerzetes prédikátor legtöbbször nemcsak választott módszereiben merész, hanem a nyelvében és célkitűzéseiben is; forradalmi ösztönök hangadója. Nemcsak felvilágosít, de vezetni is akar és a vezetése kisé kiszolgáltatottság is; a tömegszenvédélynek egyszerre ura és szolgálja. Ami a robbanástól megóvjá, a változatlanul szigorú egyházi rend mellett örökölt tudós fegyelme; teljesen a régi iskolát járta ki, ha új utakon érvényesíti is tudományát. Az írástudó ő, a mindenkori írástudók belső kultúrájával, az elitközösség szellemi alkatából kiszakadni nem tudó forradalmár, akit a műveltsége konzervatívvá tesz. Láttuk írástudói önérzetét, annyi évszázad és gyökeresen más világnézet távolában is modern humanitását, hivatástudatát és lelkesültségét. Ha jobban a földön állanak is, mint elődeik, az Isten országát próbálják rajta megvalósítani.

Milyenek az emberek, akik körük sereglenek és felesküsznek híveiknek? Az irodalom világa után, ami mégis csak elvonatkozás, eszményi kép, a szellem fényűzése, milyen az élet világa, a mindennapi valóság? Az újabb kutatásban egyre erősebb a felismerés, hogy a „középkori ember“-ben ugyanazok a vágyak, ösztönök, hajlamok éltek, mint újkori társában, csak a változott körülményekhez alkalmazkodva. „C'étaient naturellement le mêmes hommes, avec les mêmes instincts et les mêmes façons d'agir, adaptés seulement à un état de choses différent et teintés, pour ainsi dire, aux couleurs du temps“ — mondja A. V. Langlois.<sup>42</sup> A mindennapi élet önzését,

<sup>42</sup> La vie en France au moyen âge. II. D'après les moralistes du temps. Paris, 1926, XXVII. 1.



ellentéteit, harcait éppenúgy ismerték,<sup>43</sup> mint a gazdasági nyereszkesedés „újkorian“ racionális hajlandóságát,<sup>44</sup> osztálygyűlöletet és felfelé törést, éppenúgy, mint polgári önértetet, megelégedést és az alsóbbak elnyomását; nemtelen indulatokból a középkori eszmények fényében is kijutott nekik, természetesen a nemes és jó tulajdonságokból is. A metafizikai vágyódás és askéta ideálok korszakában élvezték az életet, a testi gyönyörűségeket és a vidámságot is; a középkor végén — mint az jólismert — kiélezett szenvedélyekkel, ellentétektől dobáltan égi és földi között. Emberek voltak, a kor, az idő törvényeinél jobban alávétve a társadalmi tér kényszerűségeinek, az egyéni és osztálylélektan alig változó szabályainak. A kor színeit persze viselték a lelkükön, mint testükön a ruháját; de alatta a test és a lélek természetből rendelt formája őrződött.

Elit és tömeg kölcsönös egymásrautaságban és egymást befolyásolással éltek életüket. Az írástudó korszerűsége legtöbbször a közönségéhez való öntudatlan alkalmazásából születik, a feléje makacsul áramló igényeknek engedelmességéből; a tömeg egyetemessége, jó értelemben vett korszerűtlensége az ugyancsak öntudatlan fejtegetésből a felsőbbrendű példa előtt. Kölcsönös vonzás, amelyiknek egyensúlyban kell maradnia, hogy a termékeny állapot létrejöhesse. A középkorvégi prédikátor skolasztikus, agyonmunkált formáit a körülötte ébredező új vallásossággal frissíti időszzerűvé; így születik meg a hagyományos keretben a *devotio moderna*. Az érzéki színt, kézzelfogható valóságot áhító, ereklyéket hajszó, babonákból alig kibontakozott átlagvallásosság a prédikatori értelmezésben kapja meg jóváhagyását és nemességét. Nem üldözik többé, ami az ő sajátja, de átszellemítik és beolvasztják a régi állományba; a népi vallásosság polgárjogot kap. A vallásossággal kapcsolatban emlegetett „Laienreaction“<sup>45</sup> mellett joggal beszélhetünk egy „Laieneinfluss“-ról is, a világiaknak nemcsak a felvilágosodást elősegítő hatásáról, hanem ellenkezőleg, a hitéletet elmélyítéséről, az új gótikus szenvedélyről, amely a kívülállóktól lobban át az egyházi szervezetre. A franciskánus mozgalom éppen annyira okozat, mint ok; származásuknál fogva újalkatú emberek előretörése, új érzület felszívódása a hagyományos magatartásba. Népi? Közelebb járunk a valósághoz, ha a polgári szóval jelöljük meg.

A prédikátorok, bár természetesen a falusi néphez is szólottak, elsősorban a városlakó tömegek különféle, bizonyos fokig már kultúrált rétegeit tartották szem előtt. Pelbárt a nagybőjti prédikációk bevezetésében elmondja, hogy rövidebbre szabta ezeket, mert kevés

<sup>43</sup> V. ö.: Justus Hashagen: Risse im Mittelalter. Zeitwende, I. 1. (1925.) 342. l.

<sup>44</sup> V. ö.: Heinrich Bechtel: Wirtschaftsstil des deutschen Spätmittelalters, 1930. L. még Fritz Röhrig bírálatát, Historische Zeitschrift. B. 144. H. 3. 469. l.

<sup>45</sup> V. ö. többek között Gerhard Ritter: Romantische und revolutionäre Elemente in der deutschen Theologie am Vorabend der Reformation. Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwiss. und Geistesgesch. Bd. V. (1927.)



ember hallgatja, akik különben is türelmetlenek (gaudent brevitate moderni); az ünnepi és vasárnapi szónoklatoknál ellenben nagyobb a gyülekezet és sokoldalúbb (multis concurrentibus protunc tam plebeis quam scientificis et altioribus), elbírnák a hosszas fejtegetéseket.<sup>46</sup> Közönségük az úri érdeklődőkön kívül az akkor önálló szellemiségére, jogaira és követeléseire, vágyaira és hatalmára eszmélő városi polgárság. A parasztságig csak a XVI. sz. elején jut el, gyorsan politikummá érve és akkor valóban lényegformálón, a hatásuk. Most a városlakó mesterember, iparos, kisebb-nagyobb polgár tódul a templomokba, teszi a sűrű, kegyes alapítványokat, üzi a szentek kultuszát, vesz részt a körmenetekben és vallásos ünnepségekben, lép be a szerzetesrendekbe, kapcsolja össze gazdasági tevékenységét az egyházi intézményekkel, buzgó tagja a confraternitásoknak, keresettermészetes szövetségeket az egyházban az uralkodó főúri hatalom ellen, elégit ki plebejus ingerültségét a prédikátorok célzásaival. „A városi polgárságnak és a szerzetességnek, e két testvér jelenségnek találkozása határozza meg XV. századi városainknak szellemi arculatát” — mondja Thienemann, aki egymásra utaltságukat először fejtette ki nálunk.<sup>47</sup>

Hogy a középkor végén kialakult városi élet, polgári magatartás, szellem és öntudat van Magyarországon is, ma már általánosan elismert.<sup>48</sup> Zsigmond király uralkodása, céltudatos várospolitikájával, ebben a fejlődésben is korszakos jelentőségű.<sup>49</sup> Az érdek mellett, amely természetesen szövetségeket és pénzforrást keresett a békés és gazdag polgárságban, támogatását teljesen tudatos kulturális és hivatásesszémék is kiváltották, a kor parancsának megértése; az adománylevelek megokolásai nemcsak kancelláriája, de az ő személyes tisztánlátását is igazolják. A szabadságjogok kiterjesztése az uralkodó magasztos szerepköréből következik. „Nos itaque, qui ex suscepto regiminis nostri officio circa commodum et tranquillum statum regnicolarum nostrorum cum solercia debemus invigilare...” (Mi, akik vállalt uralkodói tisztünkönél fogva alattvalóink békéjén és nyugalomán tartozunk gonddal őrködni...) — hangzik a kézmármárkiaknak V. Istvántól adott szabadságlevél-megerősítésében.<sup>50</sup> Sűrűn érkeznek a panaszok a városoktól, hogy a polgárok kereskedelmi útjaikon, járásukban-kelésükben erőszakosságoknak vannak kitéve és a király, aki a saját személyében érezte a hatalmasok túlkapásait,

<sup>46</sup> T. P.: Serm. quadr., pars I, prologus.

<sup>47</sup> Városi élet a magyar középkorban. Minerva, 1923. 56. l. V. ö. az egész fejezetet: Polgárok és ferencesek.

<sup>48</sup> V. ö.: Thienemann: i. m. Mályusz Elemér: Geschichte des Bürgertums in Ungarn. Vierteljahrschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte, 1928—29. Bd. XX. V. ö. még a pozitívista megalapozást; Kovács Ferenc gazdaságtörténeti értekezéseit és Ortway Tivadar nagyszabású monografiáját: Pozsony város története, I—III. 1892—1903.

<sup>49</sup> V. ö. Horváth Henrik: Zsigmond király és kora. Budapest, 1937, 203—204. lap.

<sup>50</sup> Fejér: Codex diplomaticus, X, 2. 354.



egyre-másra bocsátja ki az erőszakoskodást tiltó okleveleit a nonnuli Praelati, Barones, Comites, Castellani, Nobiles, et alterius status homines ellen. Mert az ő hivatása alattvalóit a béke és igazság útjára irányítani „et in pacis pulchritudine et quietis tranquillitate conservare.”<sup>51</sup> A keresztény béke, az evangéliumi jogegyenlőség hangsúlyozódik királyi szóval a földesúri visszaélések ellen akkor is, ha a jobbágyság sorsáról, szabad költözködésről van szó. „Nos igitur... dignum arbitramur et congruum quod cum exordio omnes homines prima parens aequaliter produxerit, hi liberi habeantur, quos non natura, sed humana potentia sibi ipsi iugo subicere conaretur servitutis...”<sup>52</sup> (Mi tehát... méltányosnak és illőnek tartjuk, hogy az emberek kezdetben mind egyenlőknek születvén, ezek szabadoknak tekintessenek, mert őket nem a természet, hanem az emberi önkény próbálja saját maga számára a szolgaság igája alá vetni.) Többek ezek, mint kancelláriai formulák; a középkori természetjog új hittet és meggyőződéssel újrafogalmazott tételei, nemes hagyományok életre hívása. Zsigmond felismerte, hogy az uralkodás elsősorban hivatásbetöltés; a király magas erkölcsi normák őrzője és kinyilvánítója; nagyságát nem annyira személyes érdem, mint az általa képviselt szellemiség szabja meg. A kiegyenlítést, az érdekek elcsitításának munkáját rajta kívül senkisémm végezheti el; ez a főhatalom értelme és igazolása. A világi erő egyben spirituális kötelezettség is; függés az isteni törvényektől, amelyeket ő rendeltetett a gyakorlati életbe átültetni. Vagy legalább is — mert a valóság százféle megalkuvást kíván — újból és újból kihirdetni, hogy tekintélyes szavával az emberek emlékezetébe bevésődjék; uralkodni ebben az értelemben annyit jelent, mint a szellem magasabbrendűségét tiszteletben tartatni a kicsinyeskedőkkel, az örök dolgokra figyelmeztetni a köznapiakkal szemben, a legnemesebb értelemben írástudónak lenni.

Száz év múlva szerzetes-prédikátoraink veszik át a királyi szerepkört az egyházi tanítások képviselésében, megsokszorozódott írástudói hivatásérzéssel szállanak síkra mindenféle erőszakosság ellen. Eszményük az igazságos király, ellenségeik a kapzsi foglalkók, özvegyek, árvák kiforgatói, „a modern idők” féktelen, erkölcsöt, törvényt nem ismerő nagyurak. A szent magyar királyokról szólva, egész kis értekezéseket rögtönöznek az igazságosságról, nyílt utalásokkal a korbelt mágánások felé. Szent István meghozta törvényét, hogy senki se törjön ellenségesen a szomszédjára, ne nyomja el az özvegyeket és árvákat, s gondoskodott is a törvényeknek betartásáról.<sup>53</sup> Mert az uralkodó első dolga megvédeni alattvalóit.<sup>54</sup> Így tette Szent László is, a „perfectionis

<sup>51</sup> Fejér: i. m., X. 2. 169.

<sup>52</sup> U. o. X. 3. 184.

<sup>53</sup> L. O.: Serm. de sanctis, 77.

<sup>54</sup> U. o. 50.



norma magnatorum“.<sup>55</sup> A királyi tekintély, a patriarkális kormányzás emléke szegeződik szembe megint, mint annyiszor a szellem fejlődéstörténetében, a feudális osztálytúlkapásokkal. A prédikátorok, mint később az abszolút királyság állambölcselei, a király mellett állanak a népért a hatalmaskodók ellen. A birtokláshoz legitimus titulus kell, az erőszakos rajtaütés nem teremthet jogalapot.<sup>56</sup> Vádjaik keményen zuhognak alá prédikációikban, így Pelbárt híres szavaiban: „Sed heu moderni principes et nobiles ac barones et rectores sunt in misericordes numera et taxas a pauperibus extorquentes munera diligentes et vindictam expetentes ecclesiastica bona diripientes... Beatus rex Ladislaus non sic fecit.“<sup>57</sup> (De ó jaj, a modern fejedelmek, nemesek, bárók és vezetők könyörtelen szívűek, robotot és adókat zsarolnak ki a szegényektől, az ajándékokat szeretik, megkövetelik a bírságot, az egyházi javakat elragadozzák. Boldog emlékü László király bizony nem így cselekedett.) Laskai Ozsvát felszólalásában mintha csak a francia forradalom előtti sérelmeket hallanók, annyira rokon helyzeteket teremt a rokon történelmi fejlődés: „Item suos subditos non dimittunt disponere in morte de bonis suis ut eis placet aut testata non habentium consanguineos sibi usurpant: quid est rapina... Item faciunt frequentes venationes cogentes suos ad venandum cum eorum gravaminibus. Insuper conculcant vineas et segetes pauperum... Insuper tallias suis graves imponunt et exigunt cum captivitate et angariant ad metendum fruges ad falcandum seneta ad vindemiandum promontoria ad fodendum castrorum fossas ad erigendum sepes in quibus pauperes labore consumpti et fame clamant ad dominum: vindictam imprecantes.“<sup>58</sup> (Nem engedik, hogy alattvalóik tetszésük szerint végrendekezhesse nek javaikról, azok hagyatékát, akik rokonok nélkül halnak meg, maguknak foglalják le; ami nyilvánvaló rablás... Sűrűn vadászatot rendeznek, odakényszerítve nagy kárukra a szegényeket. Közben össze is tapossák szőlőiket és vetéseiket... Súlyos adókat vetnek ki és fogsággal is behajtják, robotmunkára fogják népeiket, aratást, kaszálást, szüretelést végeztetnek velük, sáncárkokat ásatnak, falakat emeltetnek, úgyhogy a szegények a fáradságtól és éhségtől elgyötörve bosszúért kiáltanak az Úrhoz.)

A prédikátorok hátvédje az önértében, külső-belső habitusában megerősödött polgárság. A polgár a maga módján propagálja az evangéliumi erényeket, a városi jogkönyvek, a „tugent der purgër“ tükrözői, ha laicizált formában is, a vallásos eszmények szolgálatában állanak. „Gerechtigkait, más-sigkait, güetligkait, parmhertzigkait“ a típikus polgár, a bíró meg-

<sup>55</sup> U. o. 48.

<sup>56</sup> U. o. 50.

<sup>57</sup> T. P.: Serm. de sanctis, pars aest. 16. G. Idézi Szilády Áron is: T. P. élete és művei. Bp., 1880. 37. l.

<sup>58</sup> L. O.: Serm. de sanctis, 50. Idézi Horváth Richárd is: Laskai Ozsvát, 1932. 57. l.



követelt tulajdonságai a budai jogkönyvben,<sup>59</sup> istenfélelem, erkölcsösség, alázat a más, világi tulajdonságok mellett a pozsonyi statutumokban. „Deus praesens est in omni iudicio“, — mondja az 1476-os trencséni statutum.<sup>60</sup> Mégis a két eszményi álláspont, a királyi és polgári között mélyreható különbségek vannak, a társadalmi eltolódások, átrétegeződések következményei. A király még egyetemes, legalább is az iparkodik lenni, a polgár már bezárkózik osztálykereteibe, erkölce a védekezésé és nem missziós tudat, leghőbb vágya, hogy békében hagyják. A királyi politika minden fegyelmező ereje mellett még tisztában volt a feudális osztály értékével, (elég a címeres- és adománylevelek megírásban is remek hősi arcképet elolvasni), a visszaélések ellenére is kétségtelen vezetésre hivatottsággal, a parancsolni és engedelmeskedni tudók (Ortega) nagyszerű képességeivel, s ugyanakkor patriarkálisan megértő és gondviselő volt a parasztság széles tömegeivel szemben; a polgár a városfalak közé szigetelve fölfelé csak bizalmatlan és gyanakvó, lefelé közömbös. A királyi demokrácia kiegyenlítésre törekszik, a polgári demokrácia a hatalomra; a tényleges békét egyébként époly kevéssé tudja biztosítani egyik, mint a másik. A város falai közt szüntelen a torzalkodás, akárcsak a nemesi régiókban, magyarok tűznek össze idegen nemzetiségűekkel, szomszéd a szomszédal, a környék parasztságára néha egészen nagyúri vandalizmussal törnek rá a városiak. A tumultusok, a városi aljnép zavargásai is sűrűn bontják meg a békét és nyugalmat, a „zwitracht“-ok ellen hiába kelnek ki a jogszabályok. A világi papság veszekszik a szerzetesekkel,<sup>61</sup> a kegyúr a plébánosával, a prépost a káptalannal; az egyházi élet sem túlságosan harmónikus. Az ok legtöbbször az anyagi érdek, az elhatalmasodott pénzvágy, mely a takarékoság polgári erényéből gyorsan csap át a kapzsiság és kizsákmányolás vétkébe. A polgár gazdagodni akar és eszközeiben, ha kisebb méretekben is, de nem kevésbé önzőn és kegyetlenül utánozza nagyúri mintáit.

A gazdag-szegény ellentét gyakori motívum a prédikációkban is, de a legtöbbször bibliai általánosságban marad; a forradalmi következményektől rettegve, önkénytelen alkalmazkodással a polgári konzervatívizmushoz, mintegy végzettől rendelt állapotként hagyják jóvá. „Non est ille verus pauper qui contra statum paupertatis murmurat vel qui nimis sollicitat circa temporalia“ (Nem igazi szegény az, aki a szegénység állapota ellen zúgolódik, vagy túlságosan töri magát a földi javak után.) — jelenti ki a dömés Michael de Hungaria.<sup>62</sup> „Ideo valde timendum est ne domini temporales nimis exal-

<sup>59</sup> Michnay Endre és Lichner Pál: Buda városának törvénykönyve, 1244—1421-ből. Pozsony, 1845.

<sup>60</sup> Corpus statutorum. IV. 2. 28—29, 34. l.

<sup>61</sup> V. ö. Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I—II. 1923. I. 53. l. A prédikálás körüli küzdelemről: Mihálovics Ede: A kath. préd. tört. Magyarországon. I—II. 1900. I. 42—48 l.

<sup>62</sup> M. M. Serm. univ. 1. J.



tent servos ignobiles et pauperes ad altas dignitates; quia hoc est destructio maxima bonorum virtuosorum“ (Vigyázzanak az urak, nehogy nemtelen és szegény szolgálkat magas méltóságokhoz juttassák, mert ez a legnagyobb megrontója a jóknak és erényeseknek.) — mondja ugyanő.<sup>63</sup> A ferences Pelbárt és Laskai Ozsvát már nem ilyen fatalisták, a korhangulat hatása alatt erélyesebben bélyegzik meg a visszaéléseket; a németországi népszónokok izgatásáig azonban sohasem jutnak el, szerepük mindvégig az intés, buzdítás, mérseklés. Hogy hatásuk mégis tovább gyűrűzött itt is, mint máshol, a jobbágyfelkelés kirobbanásáig, csak a történeti logika kényszere volt, az események elkerülhetetlen rendjéé.

A városlakó polgár a maga életrendjéhez idomítja a vallásos formákat is. A gazdagabbak versenyre kelnek a kegyes alapítványokban, misék, kegyeszerek, templomok kerülnek ki áldozatkész ségükből, egyházközségüket gyarapítják, művészeteket támogatnak. Kereskedelmi érzékük az itt felgyülemelő tőkét sem hagyja gyümölcsözletlen, az alapítványokból az egyházak valóságos bankokként kölcsönöket nyújtanak.<sup>64</sup> A vallásos egyesülések, eleinte a főúri és egyházi rend kiváltságai, polgári jelleget öltenek. A Zsigmond király alapította sárkányrend (1408.) a lovagi szellem fellobbanása; a kétségtelen dinasztikus érdek mellett<sup>64/a</sup> a vallásos fogadalom szülötte, még formalisztikus mivoltában is hódolat a középkor eszménye előtt. Az eskü, amit megfogadtak,<sup>65</sup> az özvegyek, árvák kímélése, jogvédelem, a nagyúri légkörre utal, az elkerülendő vétkekben, a megígért támogatásban egyaránt a birtokok urainak gestióira. A szepesi plébánosszövetség ugyanebben az időben teljesen a hitbuzgalom jegyében újul meg, nincs is más fogadalma, mint évente kétszer patrónusaik, a Szentlélek és a Szűzanya tiszteletére összejöveleket tartani, „ut ex hoc vigor et fervor verae Societatis et dilectionis inter eos... ferventius accendatur“. De ők is még zárt testület, magasabbrendű hatalom képviselői, „laicis plane exclusi“.<sup>66</sup> A polgárság már korábban szenvedéllyel fogadta magáévá a gondolatot, céhei vallásos jellegűek, új meg új társulatokat alapít és a nyárspolgár ösztönökre oly jellemző rejtélykereséssel (szabadkőművesség!) a hitbuzgalom mellett elsősorban a titokzatos külsőségeket, a gyülekezés színjátékát, a megbeszélések fontoskodó ünnepélyességét élvezi bennük. „Auch haben wir gewilkort, das dy geschechtnisse unser Bruderschaft von allen unsern vorschwigen seyn

<sup>63</sup> U. o. 6. F. Idézi Horváth Cyrill is: Michael de Hungaria XIII. beszéde. Irod.-tört. Közl. 1895.

<sup>64</sup> Oklevélpéldák: Házi Jenő: Sopron sz. kir. város története I, 3. Oklevelek és levelek, 311, 329, 352 stb. szám. V. ö. Lederer Emma: A középkori pénzüzletek tört. Magyarországon, 1932. 38—39. l.

<sup>64/a</sup> V. ö. Baranyai Béla: Zsigmond király úgynevezett sárkányrendje, 1926.

<sup>65</sup> Szövegét l. Fejér: i. m. X, 4. 317.

<sup>66</sup> Wagner Carolus: Analecta Scepusii I—III. Viennae 1773. II. 266—68. l.



sullen.<sup>67</sup> — fogadja meg a lőcsei polgárok sodalitása (1402.) a titoktartást, mintha az országos ügyekre szerződő méltóságok titkairól lenne szó.

A városban ögyelgő bámész sokaságnak, az alsóbb néposztálynak is megvannak a vallási igényei. Ő szórakozni akar még a szertartásoknál is, látványosságot keres, pompát, hogy szegényes környezetéből a nagyszerű külsőségek ragadják át a nagyszerű érzések világába; az egyház néki kissé színházat kénytelen játszani. Néki jár ki az ünnepségek visszatérő ritmusa, a körmenetek fénye, ő rendezi meg az ujjongó úrnapi színjátékot és autodafét, amiről a Budán idéző modenai követ olyan bámulattal számol be érdeklődő urának. A városban a körmenet útvonalán fából egy mohamedán mecset volt felállítva, belsejében Mohamed koporsója és török figurák, a szultán és egy sereg basa képmása. Amidőn a király és a menet odaért, váratlanul lángok csaptak az alkotmányra, mintha Isten bosszuálló villáma érte volna. Hamvakba roskadt a pogányszimbólum, s ami megmaradt belőle, arra rátámadtak a körülállók („fu assalita, come da cani arabi”); fával, kövel dobálták, fogaikkal marcangolták, míg maroknyi darabokra hullott. „Hihetetlen volt és élvezetes látvány, milyen szenvedéllyel rohantak reá, mintha személyes bosszú üzte volna őket.” Utána még díszes Sibilla-köntösben előállott valaki és a hirtelen csöndben latinul elmondta a jóslatot, a játék alapját: a mohamedán hit megsemmisül, ha Mohamed koporsója elpusztult. Erre azután megkezdődött a népmulatság. A tér közepén álló kútból egész nap és éjjel folyt a bor. Signor Tommaso Dainero, „Mutinensium Phisicorum minimus”, sohasem fogja elfelejteni, ami következett, és Ercole, Ferrara hercege is bizonyára hangosan nevetett a mulatságos leíráson, amellyel követe kedveskedett neki. Mert vitték ám az ingyen bort, fazékban, bögrekben, kalapjukban, vagy tátott szájjal szürcsölték helyszínén, lökdösve, szorítva, letaposva egymást. A részekek úgy aludtak a kút körül, mint Krisztus koporsójának őrei, végül haza kellett cipelni őket. A felforduláshoz hozzájárultak az idegen urak is; ablakukból tyúkot, libát, galambokat dobáltak a sokaságba, amely százfelé tépte azokat; egész nem jutott egynek sem. Isteni mulatság volt! (Buda, 1501. aug. 8.)<sup>68</sup>

Ortvay könyvéből ismerjük a pozsonyi lakosság vallásos mulatságait. Keresztelő Szent János napját német szokás szerint nagy „sunabentfeuer“-rel ülték meg; széles térségen folyt a tánc, trombitások és siposok zenéjére, gyermekkarok énekeltek. Végül lakoma és tűzijáték fejezte be az estét. Húsvétkor a városi hatóságok buzgólkodásával passio-játékokat rendeztek, az urak külön páholyból, az urak sátrából nézték. A 16. sz. közepéig nyoma van a városi

<sup>67</sup> U. o. 116. l.

<sup>68</sup> Modenai és velencei követek jelentései Magyarország földrajzi és kulturai állapotáról a XV. és XVI. sz.-ban. Bp. 1881. 4. levél.



számadáskönyvekben.<sup>69</sup> A templomi és temetői táncról a régebbi zsinati tilalmakon kívül még Laskai Ozsvátnál is találunk elítélő megjegyzést; látszik, hogy még mindig kísértett. „Choreae bonae conditio est locus aptus ne videlicet fiat in ecclesia vel cimiterio.”<sup>70</sup> (A tisztességes tánc feltétele az alkalmas hely; ne történjék t. i. a templomban vagy a temetőben.)

A prédikátoroknak ilyen attrakcióéhséget kellett kielégíteniök, izgatott képeikkel, szunnyadókat serkentő adomáikkal és külső megjelenésükkel, előadásukkal. Bizonyára nem kímélték a hangjukat, a gesztusaikat sem; a beszédet megjátszották, szabadjárá engedve indulatukat, utánozva szenteket és ördögöt, kihasználták a párbeszéd lehetőségeit, az ujjongás és a gyász alkalmait. De ugyanakkor a polgári józansághoz is alkalmazkodniok kellett, a gyakorlati emberhez, aki az ünnepélyes percek után mindennapi gondjairól is akar hallani, tanácsot vár és irányítást. A prédikátor megtárgyalja hallgatóival a házasság kérdését. Vigyázni kell, hogy a házassulandók egyforma származásúak és korúak legyenek, mert az egyenlőtlenség csak bajt szül — véli a *Sermones Dominicales* szerzője és mindjárt el is mond egy esetet, amikor a nemes a köznépből való feleségnek bizony szemébe vágta haragjában: „Capanel leayana”.<sup>71</sup> Pelbárt szerint is jó a prudens providentia a házasság körül, óvatosan kell megválasztani a hitvest, nem elhamarkodott váagnak engedve. Nemcsak a szépségre kell nézni, vagy éppen a gazdagságra, hanem a jó erkölcsökre; kerüljék el messze a veszekedős asszonyt. Ifjú öreghez, szegény a gazdaghoz, nemes a közrendűhöz nem illik, az ilyen kapcsolatból csak háborúság keletkezik. A szülők sem mellékesek, következtetni lehet belőlük a lányukra. És ha a házasság végre létrejött, barátságosan és tapintattal kell kormányozni a feleséget; „non in amaritudine verborum vel tyrannica austeritate verberum”. Milyen sokan vannak, akik, ha a kocsmában felbosszantják őket, az asszonyon állanak bosszút! Egy esetben jogos csak a szigor: a hűtlenség megtorlásában. Még a gólya is megbünteti a hűtlen asszonyt, a többi gólyák gyülekezete előtt összevagdálja csőrével, — idézi Aristoteles nyomán.<sup>72</sup> Hosszan, néha kissé túlságos részletezéssel megvitatódik a szüzesség kérdése is; miért nagy erény, melyek a fokozatai, miért nem kapja meg az önmegtartóztató özvegy is a szüzesség koronáját? „Primo quidem quia virgines acius tentantur desiderio experiendi voluptatem quam nunquam noverunt. Secundo quia extimat virgo maiorem delectationem quam sit in veritate. Tertio quia ignorant virgines turpitudinem et incommoda quae concomitantur corruptionem, haec autem viduae bene sciunt, et ideo facilius contemnunt voluptatem.”<sup>73</sup> (Először is a szűzeket job-

<sup>69</sup> Ortway Tivadar: i. m. II, 3. 208—10. l.

<sup>70</sup> L. O.: Quadr. Biga Salutis, 14.

<sup>71</sup> Serm. Dom. I. 238. l.

<sup>72</sup> T. P.: Serm. de temp., pars hyem. 27.

<sup>73</sup> T. P.: Serm. de sanctis, pars. aest. 123. J.



ban kísérti a vágy az élvezet után, mert még ismeretlen előttük. Másodszor a szűz nagyobbban hiszi a gyönyörűséget, mint amilyen a valóságban. Harmadszor, mert a leányok még mitsem tudnak az elbukást kísérő gyalázatról és kellemetlenségekről, az özvegyek viszont már mindennek tudatában vannak, így könnyebben vetik meg a gyönyöröket.) Mária Magdolnánál szokok alapján fejtegeti, publica meretrix volt-e vagy sem. Hasonló témáknál végre maga is megjegyzi, hogy a hallgatók másért lesznek figyelmesek rájuk, mint amire szánták s ezzel a fordulattal búcsúzik tőlük: „Haec sufficient in praedicatione. Non enim licet de talibus expresse plurima loqui publice.”<sup>74</sup> (Elég legyen ennyi ebből a prédikációban. Ilyenekről nem illik nyilvánosság előtt sokat és nyíltan beszélni.) Laskai Ozsvát tudja, hogy lesznek hallgatói között, akik gyalázkodnak és gúnyolódhatnak ilyen témákról hallva: „Ecce qualia praedicat nobis.” De éppen azok beszélnek így, akik legtöbbet vétének a házasság szentsége ellen. Ő üdvösségük és okulásukra tér ki az élet kérdéseire. Milyen gyakori az áldatlan házasság, ahol a felek csak azért is ellentmondanak egymásnak: „Unus dicit, hoc fiat. Alia ait. Nequaquam. Unus dicit, hoc est album, alia certe est nigrum, et sic sunt venenosi sicut serpentes et crudeles sicut diaboli. Hi adhuc in hoc mundo inceperunt penam inferni.” (A férj szól: így legyen. Az asszony: semmiesetre sem! A férj állítja: ez fehér; az asszony: bizony fekete. Mérgesek, mint a kígyók és kegyetlenek, mint az ördögök, s már a földön megkezdték a pokol bűnhődését.) A dolgokban is közösségnek kell lenni; sok férfi azonban semmibe sem avatja be a feleségét, csak úgy tartja, mint valami cselédet.<sup>75</sup>

Az asszonyokat, ha meg is védik, de örök népi szokással meg is csipkedik a prédikátorok. A férfi földből lett, a nő oldalbordából; már pedig a csontok, ha összerakják őket, zörögnek, amit a föld nem tesz. Ezért fecsegőbbek az asszonyok, — nevet Pelbárt és hallgatósága.<sup>76</sup> Mert az asszonyok mindenben túlzók; ha büszkék, abban, ha haragosak, a haragban, ha jámborak, a jámborságban, stb.<sup>77</sup>

A prédikátor, a lélekmegnyerés mestere, így alkalmazkodik hallgatósága érdeklődéséhez, gyújtja ki képzeletét, lesi meg hangulatát, enged igényeinek, keres feleletet gondjaira, az egyház régi hivatását korszerűsítve a maga „modern” taktikájával. Amíg a középponti nagy élmény, a vallásosság a mindennapi, vagy szellemi élet problémái felé sugárzik, aránylag könnyen elfojtja a világi, közömbös vagy éppen kételkedő hajlamot és megsokszorozódik erejében a lelkek ösztönös áhítatótól, friss hitbuzgalmától. Nehezebb a helyzet, ahol a keresztény tétel félig restelt, félig rettegett hiedelmekkel találkozunk, a hit a vakhittel, a dogma a babonával, a val-

<sup>74</sup> U. o. pars aest. 121. L.

<sup>75</sup> L. O.: Serm. dom. 14.

<sup>76</sup> T. P.: Serm. de sanctis, pars aest. 124. H.

<sup>77</sup> U. o.



lások megnyugtató az ismeretlen mélyekből feltörő borzongással. A hivatalos álláspont a szigoré, az üldözése, az irtásé; a gyakorlat itt is csak a megalkuvás lehet, a lassú átszellemítés, az idegen anyag felszívása, hogy elveszítse mérget. Szerencsére a babonás szöveget akkor is nemcsak mélylélektani ösztönök hozzák létre, hanem a mai értelemben vett divat is. Pogány maradványok és újonnan ébredt materializmus, természettudományos kíváncsiság és külsőleges hókusz-pókuszok kedvelése, mágikus élmények és némi szélhámosság keverednek benne, népi emlékek és polgári kitalálás, megőrzött primitívség és kulturális dekadencia. Mindenesetre nálunk sem a csúcson, sem a mély rétegekben nem jelentkezett oly szenvedélyességgel, mint nyugaton; nem támadtak Agrippa von Nettesheimék és a tömegeket sem rázta meg a „Wilde Männer-Romantik“, amelyről és a kísérő jelenségekről W. Andreas fest szemléletes képet.<sup>78</sup> A boszorkányhit és félelem ugyan uralkodó, de a XV. században Európaszerte kirobbanó boszorkányüldözésekre, perekre nálunk csak a XVI. század második feléből van az első okleveles adat.<sup>79</sup> A prédikátorok utalásaiban is kevésbé ördögi műnek, mint emberi gyarlóságnak, rossz útra tévedt tudákosságnak számít a babona világa, amivel nem annyira vallásos tilalmat, mint fölényesen racionalis érveket szegeznek szembe. Pelbárt a legfelvilágosodottabb. „Unde indicare futura ex astris est illicita divinatio... Sed si quis pronosticat futura ex astris ea quae ex eorum causalitate naturaliter dependent, puta siccitates; pluvias; minutiones facere: huiusmodi non sunt illicita.“<sup>80</sup> (A csillagokból jövődőt mondani megengedhetetlen bájolás... De megjósolni az okságtól természetesen függő dolgokat, mint szárazság, eső, eret vágatás;<sup>81</sup> ilyesmire meg van engedve.) A varázsigékkel teleírt papirosról, amit a katonák a harcban magukon viselnek, személyes emléket mondja el; ismert egy embert, akit hasztalan próbált rávenni, hogy eldobja; egész addig, míg a harcban megsebesült és kiábrándultan, saját jószántából elégette.<sup>82</sup> Perbárt tudós lenézésével szemben Laskai Ozsvátot már jobban érdeklik a babonák, részletesen foglalkozik velük és megérzi az irracionális tényezők szerepét; mint a szociális kérdésben, itt is fogékonyabb a mesterénél. A *Quadragesimale Biga Salutis* hosszú nyolcadik beszédét a babonáknak szenteli, amint maga mondja azért, hogy tudják, mitől óvakodjanak, és meghatározásukat is adja. „Superstitio vero est vitium per excessum non quia plus exhibet in cultum divinum quam vera religio sed quia exhibet cultum divinum vel cui non debet vel eo modo quo non

<sup>78</sup> I. m. 20—28. l.

<sup>79</sup> L. Komáromy Andor: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. 1910.

<sup>80</sup> T. P.: Serm. de sanctis, pars hyem. 45. J.

<sup>81</sup> A középkori ember bizonyos időpontokban eret vágatott magán. V. ö. Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek I—III. 1929—31, III. 453. sz. alatti érvágástáblázatot.

<sup>82</sup> T. P.: Serm. de sanctis, pars hyem. 73. H.



debet.<sup>83</sup> (A babona túlzásból előálló vétek nem mintha többet adna az isteni szolgálatban, mint az igazi vallásosság, hanem mert isteni tiszteletet nyújt olyannak, akinek az nem jár, vagy olyan módon, ahogy az nem szabad.) Észreveszi tehát, hogy alapjában a vallásos ösztön túlzásával, elferdülésével áll szemben. Másutt a gyónásról szólva, hosszú listáját adja az uralkodó babonás hiteknek. „Dicat... si adoravit aliquam creaturam vel lunam cum primo apparet, si invocavit demones, si usus est nigromantia, si sortibus ad inveniendum furta vel huiusmodi, si usus est incantationibus, si fudit plumbum ad sciendum futura, si ceram etc. si quando obviavit lepori vel alteri animali et credidit aliquod praesagium futurum, si taxillum proiecit ad investigandum futura, si observavit somnia extra cursum suae naturae, ut quam eius dens cecidit: ideo charus eius morietur, si usus est herbis quam demones, si usus est ligaminibus et characteribus pro sanitate danda, si herbas apud se portavit vel alibi abscondit ut inimicus ei nocere non posset, si carminavit infirmos, si protulit aliqua vana verba ut sanguinis fluxus cesset, si cartas portavit ad collum cum ignotis nominibus, si aliquid fecit ut sciret fortunium aut infortunium alicuius, si per maleficium aliquod malum destruxit, si credidit feminas ire de nocte si habet libros de praedictis, si dedit poculum ut amaretur, si usus est sacramentis et sacramentalibus pro danda sanitate...<sup>84</sup> (Gyónja meg mindenki, ha valamely teremtetett lényt imádott, vagy az újhódot, ha démonokat idézett, fekete mágiával élt vagy sorshúzással akart tolvajt nyomozni, ha ráolvasásokhoz folyamodott, ólmot öntött, viaszt olvasztott, hogy megtudja a jövőt, vagy ha nyúl vagy más állat keresztezte útját és ő ezt előjelnek vette, ha kockavetéssel próbálta kifürkészni a jövőndőt, ha a természetes lefolyásukon felül is jelentőséget tulajdonított az álmainak (pl. egy foga kiesett, egyik hozzátartozója meg fog halni), ha füveket használt fel, mint a démonok, mindenféle teleírt szalagból remélt egészséget, ha füveket hordott magánál, vagy rejtett el valahol, hogy ellensége ne árthasson neki, ha ráolvasott a betegekre, vagy hiú varázsigéket mormolt, hogy a vérzés elálljon, ha nyakában ismeretlen nevekkel teleírt papirosokat hordott, ha bármit is tett, hogy valakinek jó vagy balsorsát megtudja, ha gonosz bájolással akarta a rosszat megsemmisíteni, ha azt hitte, hogy boszorkányok járnak az éjszakában, ha jóslatos könyveket őrzött, ha varázsitalt küldött, hogy szerelmet keltsen, ha a szentségeket és szentelt dolgokat kuruzslásra használta...) Ártatlan jövőndölések és szerelmi szokások mellett itt kísért a ráolvasások, bájolások, démonikus vétke is fel egészen a szentségekkel űzött visszaélésekig, az eretnek elfajulásokig, amelyek az egyházi szertartásokat forgatják ki értelmükből a homályos ösztönök szolgálatában.

<sup>83</sup> L. O.: Quadr. Biga Salutis, 8.

<sup>84</sup> L. O.: Serm. dom. 36.



Másik művében<sup>85</sup> tudós osztályozás alá veszi a különféle babonákat és megmagyarázza mibenlétüket. Van *augurimantia*: a madarak röptéből és hangjából jóslás, pl. a szarka csörög: vendég jön, holló károg a háztetőn: szerencsétlenség; *aeremantia*: bizonyos napok, időszakok jók, vagy rosszak; *gaomantia*: kincskeresés; *necromantia*: a halottak csontjaiból, koporsójából, fogáiból jóslás; *phitomantia* (Phiton—Apollo-ról, a mesterkedés feltalálójáról): ördögidézés; *carminantia*: szavakkal bájolás, megrontás; *temantia*: a hold és nap állásából jóslás. A természetes következményeket, szárazság, eső stb. megmondani szerinte is megengedett dolog, a csillagászok dolga, de végzetes eseményeket megjövendölni, babonás és hamis. „Quia virtus corporum celestium cum sit naturalis, est determinata ad unum effectum producendum: cum naturae unum intendat. Praedicta vero fiunt per accidens: ideo naturalem causam non habent.“ (Mert az égitestek természetes hatása egy meghatározott eredmény irányában van lekötve, lévén a természetnek célja mindig egy. A jóslatot viszont a véletlen dönti el, természetes oka tehát nem lehet.) *Chiromantia*: kézből jóslás; *pyromantia*: ólom- és viaszöntés; *hydromantia*: vízből jóslás; *scriptimantia*: szent szavak magukkal hordozása. Szabad, ha nem babonás célzattal történik. *Sortimantia*: sorshúzás; ami bizonyos esetekben, ha csak tanácskérés a célzat, szintén megengedett. Ime a babonák, amelyekért isteni, kánoni és polgári büntetés egyformán kijár.

Azaz — egészíti ki a fentebb említett nagy babonabeszédben a teljesen hasonló felsorolást — ma már odajutottunk, hogy nincs, aki megbüntesse őket; mert hiszen az urak és a mágusok is lesik a kedvező órát, belévetették magukat a babonákba. Az Úr majd lesújt rájuk és büntetésük intő példa lesz a többieknek. „Ecce quomodo contra superstitiosos dei altissimi inimicos clamat lex omnis potens vindictam et tamen iam ad hoc devenimus ut non sit fidelis dei servus qui illos puniat. Quinpotius domini et magnates attendunt bonam horam et intendunt rebus superstitiosis. Videat dominus omnium et vindicet ut illorum pena sit illis disciplina cavendi.“<sup>86</sup> A népi tévelygéseket így erősíti az előkelők humanista hóbortja.

Bizonyára sok volt a rájukolvasottak között a tisztán elméleti vétek, de olyan is, amelyben a hallgatóság riadtan eszmélt leleplezett titkára. A prédikátor általánosságban figyelmeztetett, de tudott az elszoruló szívekről, ismerte a leküzdhetetlen hajlamokat és számolt velük. Akikhez beszélt, emberek voltak, emberi gyarlóságokkal és kíváncsiságokkal, polgárok polgári előítéletekkel, tömeg a a tömegek lélektani természetével, „modernekek“ voltak, azaz egy átmeneti korszak válságot érző, válságot felidéző, ideges nyugtalansággal eltelt részesei, ragyogó múlt teherterhelésével, bizonytalan újat-

<sup>85</sup> L. O.: Gemma fidei, 37.

<sup>86</sup> L. O.: Quadr. Biga Salutis, 8.



kívánnással és már ébredező nemzet is voltak, faji vonzalmakkal és bizalmatlanságokkal. Mint az eszmék lélekvandorlásában annyiszor, most is az uralkodó gondolat önmagából alakul át lassú eltolódásokkal az ellenkezőjére; az egyetemes megszülte a partikulárisat, a keresztény öntudat vált a nemzeti büszkeség forrásává. Laskai Ozsvátnak a *Gemma* nagybőjti prédikációi elé írt bevezetésében jól megfigyelhető a status nascendi; még a ritusok különbségét érzi döntőnek, ezek alapján osztályozza a sokféle lakosságot, „nationes diversis superstitionibus et erroribus implicati”, de már a nemzeti-ségi, nyelvi, kultúrális megosztottságot is panaszolja és a magyarok uralkodó szerepének igazolására igazhitűségük mellett büszkén sorolja fel testi-lelki rátermettségüket is. „Dominatrix ceterarum omnium gens incluta olim scythica hunorum: nunc vulgariter hungarica vocitata fide praeclara magnanimis: robusta pariter et animosa, ob id armis strenue dedita numerositate merito et dignitate omnium praezellens nationum copiam.” (A mindnyájuk felett uralkodó egykor hun-szkita nemes nép, amelyet most közszóval magyar-nak neveznek, igazhitű, nagylelkű; erős és bátor is, s ezért a fegyverforgatásban fáradhatatlan, számával és méltóságával méltán áll élen a többi nemzetnek.) A határokon belül a kereszténység egyetlen méltó képviselője, a határai felé kúszó cseh eretnek és török pogány veszedelemmel szemben pedig a hit pajzsa, „scutum fidei”,<sup>87</sup> — így tudatosodik a prédikátorban vallásos ösztönzésből a nemzeti gondolat. Így születik a középkorból az újkor.

Halász Gábor

<sup>87</sup> J. O.: *Gemma fidei*, prologus. Idézi Horváth Richárd is: i. m. 43—44. l.